

Hensynet til samisk språk og kultur ved organiseringen av domstolene

Øyvind Ravna

Vitenskapelig bedømt (refereed) artikkel

Øyvind Ravna: The consideration of Sámi language and culture by organizing the courts of justice

KART OG PLAN, Vol. 69, pp. 205–215. P.O.B. 5003, NO-1432 Ås. ISSN 0047-3278

In 1999 the Court commission concluded that the Constitution Article 110 a state a responsibility for the state authorities to safeguard the considerations of Sámi language, culture and customary laws by organizing of the courts. The Commission for the structure of the Courts in first instance, investigated this closer, and proposed a new court for the main Sámi areas in Finnmark. This was followed up by the Government, which led to the establishing of *Sis-Finnmárkku diggegoddi/Inner Finnmark District Court* in 2004, a court with a special responsibility for Sámi language, culture and customary laws.

The Courts in Norway also consists of the Land Consolidation Courts. In spite of the Article in the Constitution and the Government's recognition of the responsibility, there is not carry out any special measures so the Land Consolidation courts can be prepared to safeguard the considerations of Sámi culture and language.

The problem to be addressed for this article is to evaluate if the Constitution article 110 a and other rules of law meant to safeguard Sámi culture, primarily are of political and morally character the state authorities quite freely can choose to follow, or if they are a judicial obligation the state is bound to follow up. The problem is actualized since the Land Consolidation Courts is under reorganizing, and at the same time the Sámi reindeer husbandry evidently has a need for land consolidation related services

Key words: Courts for Sámi areas, Land Consolidation Courts, Sámi law, Indigenous People, Constitution Article 110a, International law

Øyvind Ravna. Associate professor Dr. Juris, Faculty of Law, University of Tromsø, NO-9037 Tromsø. E-mail: oyvind.ravna@uit.no

1 Innledning og problemstilling

I 1999 kom *Domstolkommisjonen* til at Grunnloven § 110 a stilte opp et ansvar for statens myndigheter til å ivareta hensynet til samisk språk, kultur og sedvanerett ved organisering av domstolene.¹ *Strukturutvalget for herreds- og byrettene* utredet dette nærmere, hvor etter det ble foreslått å opprette en ny domstol i Indre Finnmark.² Dette ble fulgt opp av regjeringen Bondevik,³ noe som ledet til at *Sis-Finnmárkku diggegoddi/Indre Finnmark tingrett* ble etablert i

2004 med et spesielt ansvar for å ivareta samisk språk, kultur og rettsedvaner.

Domstolene i Norge består også av *jordskifterettene*. Til tross for grunnlovsbestemmelsen, Domstolkommisjonen og Strukturutvalgets utredninger, og regjeringens erkjennelse i St.meld nr. 23 (2000–2001), er det ikke iverksatt særlige tiltak for at jordskiftdomstolene skal være rustet til å ivareta hensyn til samisk språk, kultur og rettsedvaner.⁴

At bestemmelsene om oversettelse av regler, kunngjøringer og skjemaer, herunder

1. NOU 1999: 19 *Domstolene i samfunnet* s. 20 og s. 109.

2. NOU 1999: 22 *Domstolene i første instans*, særlig s. 71–73.

3. St.meld. nr. 23 (2000–2001) *Førsteinstansdomstolene i fremtiden*, tilråding fra Justis- og politidepartementet av 12. januar 2001, godkjent i statsråd samme dag.

4. Jordskifterettens organisering ble ikke utredet i et slikt perspektiv av Domstolkommisjonen, Strukturutvalget for herreds- og byrettene eller av «Løkenutvalget» i NOU 2002: 9 *Jordskifterettens stilling og funksjoner*. Dette kommer jeg tilbake til i punkt 3, fjerde avsnitt.

jordskifterettens kravskjema, ikke er oppfylt,⁵ er et eksempel. Et annet er at det i motsetning til for de alminnelige domstolene og Finnmarkskommisjonen, ikke finnes elektronisk informasjon på samisk på domstolens nettsider.⁶ Mer alvorlig er det at det ikke er iverksatt tiltak for at domstolen i større grad skal kunne forholde seg til samisk rettskultur og rettstradisjon, herunder tilby den reindriftssamiske befolkningen tilfredsstillende tjenester.

Det kan også vises til at det ved en nylig utlyst jordskiftedommerstilling i Nord-Troms, ikke ble vurdert som nødvendig å ta med i utlysningsteksten at det er ønskelig at søkere har innsikt i samisk språk, kultur og rettsforhold. Dette til tross for at vedkommende som tilsettes må påregnes arbeidsoppgaver ved Finnmark jordskifterett og således vil kunne bli pålagt å ta saker innen seks av i alt åtte kommuner innen det samiske språkforvaltningsområder.⁷

Den manglende prioriteringen av hensynet til samisk rettskultur understrekes ved at Domstoladministrasjonen har valgt å la jordskifterettslederstillingen i Finnmark, som i praksis skal ivareta domstolens ansvar for samiske spørsmål i landets største «samefylke», stå ubesatt. I et brev til Justisdepartementet av 6. mars 2009 begrunner Domstoladministrasjonen dette med knappe ressurser, pågående omorganisering, og få foreliggende saker. En liknende begrunnelse ble gitt til avisa *Avvir* 22. april 2009 som forklaring på manglende publisering av informasjon om jordskiftedomstolen på samisk på domstolens nettsider.

Ivaretagelse av samisk kultur og rettstradisjon synes for jordskiftedomstolene å være gjort til et spørsmål om økonomi og praktisk organisering, og slik sett et forhold domstolenes organisasjon forholdsvis fritt selv kan velge om den vil følge opp. Dette danner rammen for denne artikkelen. *Problemstillingen* er altså å vurdere om Grunnloven § 110 a og andre rettsregler som stiller opp et vern

for samisk kultur, primært er politiske og moralske villighetserklæring statlige myndigheter forholdsvis fritt kan velge å følge opp som en gest overfor det samiske folk, eller om de utgjør rettslige forpliktelser staten er bundet til å følge opp. Problemstillingen aktualiseres av at jordskiftedomstolene er under omorganisering og at jordskifteloven er under revidering, samtidig som reindriftsnæringens behov for jordskifterelaterte tjenester er åpenbare.

I det følgende vil jeg vurdere karakteren av rettsgrunnlaget for å ivareta hensynet til samisk språk, kultur og samfunnsniv, før jeg ser på hvilke forpliktelse det stiller opp for domstolsorganiseringen og da særlig jordskiftedomstolene.

2 Det rettslige grunnlaget for plikten til å sikre samisk språk og kultur

2.1 Grunnloven § 110 a og andre interne, norske rettsregler

Indre Finnmark tingrett ble opprettet med et spesielt ansvar for å ivareta hensynene til samisk språk, kultur og rettstradisjon. Dette skjedde etter forslag fra Strukturutvalget for herreds- og byrettene, som la til grunn at Grunnloven § 110 a måtte «få betydning i vurderingen av hvilken plass det skal være for samisk språk og rettstradisjoner i norske domstoler».⁸

Grunnloven § 110 a ble vedtatt av Stortinget 21. april 1988 og tilføyd ved grunnlovsbestemmelse 27. mai samme år. Den har slik ordlyd:

«Det paaligger Statens Myndigheder at lægge Forholdene til Rette for at den samiske Folkegruppe kan sikre og udvikle sit Sprog, sin Kultur og sit Samfundsliv.»

Selv om bestemmelsens utforming kan peke på at dens betydning er av politisk og moralsk art, viser dens ordlyd likevel at den

5. Jf. lov 12. juni 1987 nr. 56 om Sametinget og andre samiske rettsforhold (sameloven) § 3-2.

6. Se <http://www.domstol.no> og sml. lenke til henholdsvis *de alminnelige domstolene, jordskiftedomstolene og Finnmarkskommisjonen* (oktober 2009).

7. Forskrift 17. juni 2005 nr. 657 til sameloven om forvaltningsområdet for samisk språk § er forvaltningsområdet for samisk språk definert til å omfatte «kommunene Karasjok, Kautokeino, Nesseby, Porsanger, Tana, Kåfjord, Tysfjord og Snåsa».

8. NOU 1999: 22 *Domstolene i første instans* s. 71 sp. 2.

stiller opp en forpliktelse for statlige myndigheter. Utformingen bygger på forslag fra Samerettsutvalget i NOU 1984: 18. Et av hovedhensynene med bestemmelsen var å gjøre opp for gammel urett mot samene, hvor tidligere tiders assimilering- og fornorskningsspolitikk med dette skulle fravikes for godt. I følge Samerettsutvalget, som framsette forslaget om en slik bestemmelse, er den ment å stille opp en rettslig forpliktelse om at samenes språk, kultur og samfunnsliv (livsform) skal bli sikret og få utviklingsmuligheter:

«Statsmyndighetene vil derved ikke ha rettslig adgang til å føre en politikk i strid med dette prinsipp. Bestemmelsen stiller dette krav både til lovgivningen og andre myndighetshandlinger.»⁹

Av utredningen til Samerettsutvalget framgår det også at den mente å gi grunnlovsbestemmelsen «en forståelse som er i samsvar med folkerettens krav».¹⁰ På s. 441 uttalte utvalget at grunnlovsbestemmelsen med den foreslåtte ordlyden «samsvarer i det vesentlige med Norges forpliktelser ifølge innholdet av ... konvensjonen [om sivile og politiske rettigheter]».

At staten Norge ikke har tradisjon for å utforme grunnlovsbestemmelser med uforpliktende politisk og moralsk innhold, peker også på at bestemmelsen stiller opp en rettslig forpliktelse. Generelt sett stiller Grunnloven opp plikter for statsmakten. I Grunnlovens kapittel E finner vi lovfesting av en del grunnleggende menneskerettigheter. Eksempelvis finner vi her forbudet mot lover med tilbakevirkende kraft i § 97 og kravet om full erstatning ved ekspropriasjonsinngrep i eiendom i § 105, som må sies å være svært forpliktende bestemmelser. Bestemmelsene i Grunnloven § 110 a-c er kanskje ikke like forpliktende, men de er under alle omstendigheter grunnlovsbestemmelser gitt av

Norges Storting. Vi kan her merke oss at en samlet Høyesterett i plenum i Rt. 1996 s. 1415 stilte seg bak førstvoterendes uttalelse på s. 424 om at Grl. § 110 c, sammenholdt med konvensjoner Norge er bundet av, etablerer et rettslig minimumsvern.

Det kan også vises til at *Jens Edvin A. Skoghøy*, i en drøfting av hvilken adgang lovgiver har til å gi lovbestemmelser som setter til side konvensjonene som omfattes av menneskerettsloven, vektlegger den rettslige betydningen av Grunnloven § 110 c. Han påpeker at det ikke bare er politisk og moralsk lite tenkelig at disse konvensjonene kan tilsidesettes gjennom lov; lovgiverne står heller ikke statsrettslig fritt på dette punkt: «Etter Grunnloven § 110 c første ledd har statens myndigheter plikt til å respektere og sikre menneskerettighetene.»¹¹

Når menneskerettsparagrafen i Grunnloven kan sies å ha et rettslig innhold, tilsier analogiske betraktninger, herunder systemorienterte hensyn, at også sameparagrafen har det. Det må også tillegges vekt at Stortingets utenriks- og konstitusjonskomité uttalte at ved vedtakelse av bestemmelsen har Stortinget

«i den mest høytidelige og forpliktende form vår rettsorden kjenner, anerkjent og trukket konsekvenser av det faktiske forhold at det gjennom Norges historie har eksistert en egen samisk folkegruppe i vårt land.»¹²

I standardverket om norsk statsforfatning framholder riktignok *Johs. Andenæs* og *Arne Fliflet* at § 110 a først og fremst er en politisk programerklæring. Men de viser også til at det under Stortingsbehandlingen av bestemmelsen ble framholdt at den setter visse rettslige skranker for lovgivningen, noe som bl.a. innebærer at en assimileringsspolitikk overfor samene vil være i strid med paragrafen.¹³ I vår sammenheng kan vi særlig merke

9. NOU 1984: 18 *Om samenes rettsstilling* s. 433.

10. NOU 1984: 18 s. 438. Jf. NOU 2007: 13 *Den nye Sameretten* s. 190–191 hvor forholdet mellom grunnloven § 110 a og FN-konvensjonen om sivile og politiske rettigheter artikkel 27 drøftes nærmere.

11. Jens Edvin A. Skoghøy, «Norske domstolers lovkontroll i forhold til inkorporerte menneskerettskonvensjoner» i *Lov og rett*, 2002 s. 337–354 på s. 341.

12. Innst. S. nr. 147 (1997–88) *Innstilling fra Utenriks- og konstitusjonskomiteen angående ny § 110 a i Grunnloven om samiske rettigheter* s. 2 (min utheving).

13. Johs. Andenæs og Arne Fliflet, *Statsforfatningen i Norge*, 10. utg., Oslo 2006.

oss at det framheves at «[p]aragrafen har også betydning for organiseringen av og virksomheten i domstolene».

Det kan også pekes på at Samerettsutvalget II har kommet til at grunnlovsbestemmelsens nære kobling til FN-konvensjonen om sivile og politiske rettigheter artikkel 27, tilsier at den «må forstås slik at den i alle fall skal oppfylle det som til enhver tid er folkerettens krav til norske myndigheter».¹⁴ At det har skjedd en utvikling i retning av et sterkere vern for samisk språk og kultur folkerettslig sett etter at grunnlovsbestemmelsen ble vedtatt, bør således tillegges vekt som en faktor i vurderingen av bestemmelsens rettslige betydning.

I forhold til *reindriftssamenes* adgang til å få avklart sine rettigheter på liknende måte som eksempelvis jordbrukere ut fra et egnet lovverk, veier førstvoterendes uttalelse i Selbu-dommen i Rt. 2001 s. 769, som også ble avsagt i plenum, tungt. Her ble det på s. 785 uttalt at det kan

«slås fast at både Grl. § 110 a og ILO K-169 innebærer krav om rettsbeskyttelse av den samiske reindrift som faktisk ble utøvet i Norge da reglene trådte i kraft. Uten klare rettsregler som kan legges til grunn av domstolene og i samfunnsutviklingen for øvrig, ville den samiske reindrift ikke kunne la seg opprettholde som et fortsatt viktig grunnlag for samisk kultur og samfunnsliv, noe den uomtvistet er i dag».

Analogt må slike betraktninger ikke bare kunne gjøres gjeldende i forhold til lovverk og rettsregler, men også i forhold til domstolenes organisering og egnethet.

Samlet sett må det kunne sies at Grunnloven § 110 a danner en rettslig bindende forpliktelse for staten, ikke bare ved utforming av landets samepolitikk, men også ved praktisk gjennomføring av en politikk og en forvaltning som på dette området må ha som målsetting å sikre at samene kan

utvikle sitt språk, sin kultur og sitt samfunnsliv.¹⁵

Denne forpliktelsen ble erkjent av Domstolkommisjonen da den etter å ha utredet spørsmålet pekte på at når Grunnloven § 110 a pålegger «statens myndigheter plikt til å legge forholdene til rette for at den samiske folkegruppe kan sikre og utvikle sitt språk, kultur og samfunnsliv» så innebærer det

*«krav til domstolene og deres organisasjon og krav til dommernes kompetanse, innsikt og holdninger».*¹⁶

Domstolkommisjonen betrakter således dette som «en plikt som også har betydning for domstolene i landet» og som et spørsmål om reell likestilling mellom nordmenn og samer.¹⁷ Kommisjonen la altså til grunn at Grunnloven § 110 a påla domstolene og deres organisasjon en plikt til å ivareta samisk språk og kultur, herunder også rettskultur og rettsedvaner, noe som innebærer at dommere skal ha innsikt og gode holdninger til samisk språk og kultur.

Strukturutvalget for herreds- og byrettene viste til vurdering til Domstolkommisjonen og sluttet seg til denne.¹⁸ Ut fra dette foreslo den en egen domstol for Indre Finnmark. Argumentene for en domstol med særlig ansvar for å ivareta samisk språk, kultur og rettstradisjon lå i oppfølgingen av språkreglene, betydningen av en domstol i samisk område, hensynet til samiske sedvaner og rettsoppfatninger og hensynet til en bred dommerkruttering. De vesentlige argumentene mot en slik organisering lå i at det ville bryte opp allerede etablerte jurisdiksjonsgrenser og at den nye domstolen ville bli ganske liten i forhold til de generelle mål Strukturutvalget hadde satt for størrelsen på førsteinstansdomstolene. Strukturutvalget kom likevel til at en slik domstol burde opprettes idet de hensyn som talte for opprettelse, veide «såpass tungt at de oppveier de nevnte ulemper».¹⁹

14. NOU 2007: 13 s. 191.

15. Slik også Susann Skogvang, Samerett, 2. utg. Oslo 2009 s. 179.

16. NOU 1999: 19 *Domstolene i samfunnet* s. 20 sp. 1.

17. Op. cit. s. 109 sp. 1.

18. NOU 1999: 22 *Domstolene i første instans* s. 71 sp. 2.

19. Op. cit. s. 73 sp. 1.

Da Justisdepartementet behandlet saken uttalte det at «[d]en forpliktelse som følger av Grunnloven § 110 a kan etter departementets syn ivaretas ved andre konkrete tiltak enn å opprette en domstol i Indre Finnmark, men opprettelse av ny domstol vil etter departementets syn best ivareta denne forpliktelsen».²⁰

Justisdepartementets pekte samme sted på behovet «for økt kompetanse om samisk sedvane og rettstradisjon i domstolene» hvorefter det ble vist til at situasjonen kunne være

*«at samer ikke henvender seg til domstolene i konflikter nettopp som følge av domstolenes manglende forståelse for samisk kultur og sedvane. Økt kompetanse om og forståelse for samisk kultur og sedvane må etter Justisdepartementets syn prioriteres i domstolene».*²¹

I sameloven, som har som formål «å legge forholdene til rette for at den samiske folkegruppe i Norge kan sikre og utvikle sitt språk, sin kultur og sitt samfunnsliv»,²² gjenfinnes forpliktelsen i Grunnloven § 110 a. For samisk språk er forpliktelsens innhold presisert og utfylt gjennom endring av samme lov i 1990.²³ Her ble det bl.a. gitt regler om utvidet rett til bruk av samisk i rettsvesenet i § 3-4. Det fastslås her at partene har adgang til å inngi prosesskrifter på samisk, henvende seg muntlig på samisk til domstolen, og begjære rettsforhandlingene ført på samisk. Man kan også merke seg at enhver har rett til å tale samisk under rettsmøtene, noe som også omfatter domstolens befaringer knyttet til slike møter.

2.2 Det folkerettslige grunnlaget

Problemstillingen må også vurderes i forhold til de folkerettslige forpliktelser Norge har

påtatt seg ved å ratifisere og inkorporere FN-konvensjonen om sivile og politiske rettigheter fra 1966 (SP).²⁴ Her kan det først pekes på artikkel 27, som i originalspråket har slik ordlyd:

«In those States in which ethnic, religious or linguistic minorities exist, persons belonging to such minorities shall not be denied the right, in community with the other members of their group, to enjoy their own culture, to profess and practise their own religion, or to use their own language.»

I norsk oversettelse lyder den slik:

«I de stater hvor det finnes etniske, religiøse og språklige minoriteter, skal de som tilhører slike minoriteter ikke nektes retten til, sammen med andre medlemmer av sin gruppe, å dyrke sin kultur, bekjenne seg til og utøve sin egen religion, eller bruke sitt eget språk.»

Av ordlyden framkommer det at artikkelen stiller opp en rett for minoriteter til å kunne nytte eget språk og utøve sin egen kultur. Praksis og uttalelser fra FN's menneskerettskomité viser at bestemmelsen ikke bare gir minoritetene en beskyttelse mot inngrep til skade for språk og kultur, men at den også stiller opp en forpliktelse for statene til å iverksette *positive tiltak*. Det kan her vise til en uttalelse fra Menneskerettighetskomiteen fra 1994 hvor det i pkt. 6.2 heter:

*«Accordingly, positive measures by States may also be necessary to protect the identity of a minority and the rights of its members to enjoy and develop their culture and language ...»*²⁵

20. St.meld. nr. 23 (2000–2001) s. 101 (elektronisk pdf-utgave på regjeringen.no).

21. Op. sit. s. 102.

22. Lov 12. juni 1987 nr. 56 om Sametinget og andre samiske rettsforhold (sameloven) § 1.

23. Lov 21. desember 1990 nr. 78 om endringer i sameloven av 12. juni 1987 nr. 56, grunnskoleloven av 13. juni 1969 nr. 24 og domstolloven av 13. august 1915 nr. 5.

24. Konvensjonen er inkorporert ved lov 21. mai 1999 nr. 30 om styrking av menneskerettighetenes stilling i norsk rett (menneskerettsloven) § 2 med forrang fremfor bestemmelser i annen lovgivning, jf. § 3.

25. Report of the Human Rights Committee, vol. 1, General Assembly Official Records, 49th Session, Supplement No. 40 (A/49/40). General Comment No. 23, adopted om 50th Session, 08.04.1994. Se også Jon Gauslaa, «Utviklingen av Sameretten de siste 25 årene» i Øyvind Ravna (red.), *Areal og Eiendomsrett*, Oslo 2008 s. 151–180. *Human Rights Committee* eller *FNs menneskerettskomité* er konvensjonens overvåkningsorgan.

Ut fra dette kan det sies at SP artikkel 27 stiller opp en liknende forpliktelse som Grunnloven § 110 a.²⁶

Forpliktelsen forsterkes når artikkel 27 ses i forhold til artikkel 14 og 26 i samme konvensjon. Artikkel 14 stiller opp et krav om likhet for domstolene ved at «[e]nhver har ved behandling av ... spørsmål om hans rettigheter og forpliktelser i et tvistemål, rett til upartisk og offentlig rettergang ved en kompetent, uavhengig og upartisk domstol som er opprettet i henhold til lov». Videre stiller SP artikkel 26 opp et krav om at «lovgivningen [skal] forby enhver form for forskjellsbehandling og sikre alle likeverdig og effektiv beskyttelse mot forskjellsbehandling på slikt grunnlag som rase, hudfarge, kjønn, språk, religion, politisk eller annen oppfatning, nasjonal eller sosial opprinnelse, eiendom, fødsel eller stilling for øvrig».

Uavhengig av forpliktelsen om å ivareta samisk kultur og språk, peker ordlyden i de to sistnevnte artiklene på at det forhold at samer ikke kan få sine bruks- eller eierrettigheter avklart og avgjort av en domstol som er kompetent innen samisk språk, kultur og rettsforståelse, kan være i strid med disse bestemmelsene. Dette støttes av alminnelig prinsipper for tolkning av folkerettslige traktater, hvor bestemmelsens formål også må vektlegges.

Praksis fra FNs Menneskerettighetskomité på dette området er ikke omfattende. Det kan imidlertid vises til sakene *Diergaard mot Namibia* og *Äärelä og Näkkäläjärvi mot Finland*.²⁷ Sistnevnte sak gjaldt klage framsatt av samiske reindriftsutøvere.

Betydningen av disse grunnleggende folkerettslige prinsippene understrekes av at

Den europeiske menneskerettskonvensjonen av 1950 har tilsvarende bestemmelser som SP artikkel 14 og 26 i artikkel 6 og 14.

Når statlige myndigheter ikke følger opp disse forpliktelsene, står vi ikke bare i fare for at forbudet mot forskjellsbehandling og diskriminering settes til side. Sett i forhold til SP artikkel 27 står vi også i fare for at kjernen av den forpliktelsen denne bestemmelsen stiller opp, nemlig at statene ikke bare skal unnlate å hindre minoriteter i å dyrke og utvikle sin kultur og sitt språk, men også aktivt støtte opp om det, blir uthult. At det i denne sammenheng er tale om en forpliktelse som er lite kostnadskrevende og for øvrig forholdsvis lett å oppfylle,²⁸ understreker at den manglende viljen til etterlevelse kan være et brudd på en slik forpliktelse.

Det kan også vises til Europarådets Ministerråds anbefaling av 21. november 2001 om å prioritere tilrettelegging for bruk av samisk i kontakt med domstolene. Anbefalingen ble gitt i tilknytning til Norges rapportering til Europarådets minoritetsspråkspakt.²⁹ I forhold til dette framholder Utenriksdepartementet i sin årsrapport om Norges innsats for menneskerettighetene fra 2003 at opprettelsen av Indre Finnmark tingrett er et resultat av en menneskerettslig forpliktelse og en lojal oppfølging av Ministerrådets anbefaling:

«En egen førsteinstansdomstol med stedlig kompetanse innenfor samenes kjerneområde, vil kunne øke samenes tillit til domstolene, og vil kunne gjøre det lettere å rekruttere dommere med samisk bakgrunn og dommere med god kunnskap om samisk kultur, språk og samfunnsliv. En slik dom-

26. Det kan her også vises til at Samerettsutvalget II i NOU 2007: 13 s. 191 uttaler at bestemmelsen har en særlig tyngde «ikke bare gjennom forrangsbestemmelsen i menneskerettsloven § 3, men også gjennom sin tilknytning til Grunnloven § 110 a».

27. I *Diergaard mot Namibia* (communication no 760/1997, 6. september 2000) ble nektelse av bruk av det tidligere kolonispriket *afrikaans* overfor offentlige myndigheter, under dissens funnet å være en krenkelse av SP artikkel 26 (para. 10.10). I *Äärelä og Näkkäläjärvi mot Finland* (Communication no 779/1997, 4. februar 1997) ble Finland funnet å ha brutt SP artikkel 14 idet klagerne, som var samiske reindriftsutøvere, ikke hadde fått adgang til å inngi tilsvar til et prosessinnspill fra den statlige skogforvaltningen framsatt etter frist for dette var utløpt. Problemstillingen her har kanskje ikke direkte relevans for drøftingen her, men jeg vil likevel peke på at Menneskerettskomiteen uttalte «that it is a fundamental duty of the courts to ensure equality between the parties ...» (para. 7.4).

28. Å tilrettelegge for at samisk kultur og språk blir ivaretatt ved jordskifterettene medfører en svært liten kostnad sammenliknet med f.eks. initieringen av finnmarksloven, hvor staten måtte frasi seg retten til om lag 45 000 km² landareal, samt etablere en kartleggingskomisjon og en egen særdomstol.

29. Den europeiske pakta om region- eller minoritetsspråk (minoritetsspråkspakten) ble vedtatt 24. juni 1992 og trådte i kraft 1. mars 1998. Norge er blant de 17 statene som har ratifisert pakten (pr. 2005).

stol vil også kunne bidra til å øke kompetansen om samiske sedvaner og rettstradisjon i domstolene, samt bidra til å utvikle samisk juridisk terminologi.»³⁰

Gjennomgangen peker på at det foreligger en rettslig forpliktelse til å ivareta samisk kultur og språk for domstolene. Dette gjelder ikke bare for Indre Finnmark tingrett, men også andre domstoler som har embetsområder med en viss samisk befolkning, og i alle fall domstolene med virkeområde innenfor det samiske språkforvaltningsområdet.

Avslutningsvis må det også pekes på ILO-konvensjon nr. 169 som Norge ratifiserte som det første land i verden i 1990, og som er inkorporert for Finnmarks vedkommende gjennom finnmarksloven § 3. Artikkel 8 nr. 1 i konvensjonen slår fast at «[v]ed anvendelse av nasjonale lover og forskrifter overfor vedkommende folk, skal det tas tilbørlig hensyn til deres sedvaner eller sedvanerett. I nr. 2 heter det videre at om nødvendig skal det etableres prosedyrer for å løse konflikter som kan oppstå ved gjennomføringen av dette prinsippet. En jordskiftedomstol som har kompetanse innenfor samisk språk og rettskultur kan bidra til at forpliktelsen om å etablere slike prosedyrer overholdes.

2.3 Reelle hensyn og faktiske behov

I forlengelsen av ILO-konvensjon nr. 169 artikkel 8 kan det pekes på at det rent faktisk foreligger et behov eller en *nødvendighet* for en organisering som ivaretar hensynet til samisk språk, kultur og rettstradisjon. Vi har altså å gjøre med såkalte reelle hensyn eller nærmere bestemt formålsbetraktninger. Når det gjelder de alminnelige domstolene, har våre bevillende myndigheter erkjent nødvendigheten og langt på veg sørget for at forpliktelsene, og slik sett også behovet som tilsier at det foreligger reelle hensyn, er oppfylt for de samiske områdene i Finnmark ved opprettelsen av Indre Finnmark tingrett.

Jordskifterettene avgjør tvister om eiendomsrett og bruksretts- og eiendomsgrenser, samtidig som de også har en viktig oppgave i å legge til rette for mer tjenlige bruk av arealer innen landbruk og reindrift. Jordskiftedomstolene befatter seg således med retts spørsmål som har stor betydning for grunnlaget for samisk kultur og næringer. Samisk kultur, inkludert det materielle grunnlaget for denne kulturen, nyter vern som alt nevnt vern etter SP artikkel 27. Dette skulle tilsi et reelt behov for at denne domstolen burde organiseres og tilrettelegges slik at den kan ivareta hensyn til samisk språk, kultur og rettsedvaner på en tilfredsstillende måte.

Dette er da også påpekt en rekke ganger. Alt i St.meld. nr. 28 (1991–92) *En bærekraftig reindrift* ble behovet for styrket kompetanse innen samisk språk, kultur og reindrift lagt til grunn som en premiss for å gi jordskifterettene større myndighet i reindriftsspørsmål. Selv om økt myndighet, eller saklig kompetanse, ble gitt gjennom lovendring fire år senere,³¹ uteble den faktiske kompetansestyrkingen. Senere har kompetansebehovet vært påpekt en rekke ganger; bl.a. ved vedtagelsen av ny reindrifftslov, hvor jordskifterettene ble tillagt utvidede oppgaver innen reindriften.³² Under høringsen av loven etterlyste Reindrifftsstyret en domstol med særlig kompetanse i reindriffts spørsmål. Konkret ba styret om at en slik «reindriftsdomstol» ble etablert ved en jordskiftedomstol. Fordelene med dette ville i følge Reindrifftsstyret,

*«foruten at den innehar og kan vedlikeholde særskilt kunnskap om reindrift, også kan arbeide med dette i et videre perspektiv i forhold til samisk reindrift og rettsoppfatning. Domstolen skal med dette ha kunnskap om rettsforhold som går ut over reindrifftslovens bestemmelser, noe som vil føre til bedre rettssikkerhet og større legitimitet».*³³

30. Utenriksdepartementet, *Menneskerettigheter 2003, Årsrapport om Norges innsats for menneskerettighetene* s. 51.

31. Lov 23. februar 1996 nr. 8 om endringer i reindrifftsloven, jordskifteloven og viltloven.

32. I medhold av lov 15. juni 2007 nr. 40 om reindrift (reindriftsloven) § 59 fjerde ledd kan leder av siddandel bringe reglene om beitebruk inn for jordskifteretten innen seks måneder etter at de er godkjent av områdestyret. Regler om beitebruk som slår urimelig ut overfor den enkelte, eller er i strid med rettigheter ervervet ved særskilt rettsgrunnlag, kan settes til side av jordskifteretten. Nærmere om dette i Øyvind Ravna, *Rettsutgreiing og bruksordning i reindrifftsområder. En undersøkelse med henblikk på bruk av jordskiftelovgivningens virkemidler*, Oslo 2008 s. 297–306.

33. Ot.prp. nr. 25 (2006–2007) *Om lov om reindrift (reindrifftsloven)* s. 47.

Landbruks- og matdepartementet sluttet seg til dette i forarbeidet til loven, og har endog anbefalt at to jordskiftedomstoler, en i det sørsamiske og en i det nordsamiske området, blir utbygd og styrket når det gjelder kompetanse innen reindrift, samisk språk og kulturforståelse. Dette fikk lovgivers tilslutning da reindriftsloven ble vedtatt 15. juni 2007, som en premiss for loven.

Senest ble kompetanseoppbyggingen etterlyst av Samerettsutvalget II, da den kom til at jordskiftedomstolene *ikke* hadde den samlede kompetanse som var ønskelig for å forstå rettighetskartleggning i de samiske områdene sør for Finnmark.³⁴

Behovet for rettsavklaring innen reinbeitedistriktene er ikke bare påpekt av reindriftsforvaltningen og departementene. Også leder av reinbeitedistrikt 36, reineier *Peer Gaup* i Kautokeino, har uttalt til avisa *Sáгат* 20. mars 2009 at det er et stort behov for slike saker: «Det er utopi å tro at reindriften skal klare å løse beitekonflikter internt. Det er rett og slett en umulig oppgave. Her vil det være behov for domstolsavgjørelser, og jeg synes jordskifteretten er den klart beste løsningen, ikke minst i forhold til tid og penger».

Vi kan også merke oss at leder av Norske reindriftssamers landsforbund, *Nils Henrik Sara*, i *Sáгат* 6. mai 2009 vil ha en egen kommisjon for å avklare interne rettsforhold innen reindriften. Dette er en oppgave som under andre omstendigheter naturlig hadde kunnet ligge til jordskiftedomstolene.

Oppfatningen til Gaup og Sara støttes også av andre reineiere. I en undersøkelse jeg fikk utført i tilknytning til mitt doktorgradsarbeid, framkommer det at hele 81,6 % av 49 spurte reineiere mente at det var behov for en uavhengig instans som kan løse konflikter og bidra til å ordne beitebruk. 79,6 % av 54 reineiere mente dette kunne være en type jordskifterett med kompetanse i reindrifsspørsmål.³⁵ Den manglende saksinngangen

skyldes således ikke at det ikke er behov for slike saker.

For å illustrere behovet, kan det pekes på to underinstansavgjørelser. De viser hvilke problemene reindriftsutøverne i dag har som følge av uklare rettsforhold og ikke minst mangel på instanser som kan håndheve tvister om bruken av beiteområdene. I sak 03-00490 m.fl. kom Alta tingrett i dom 18. februar 2004 til at det forelå rimelig tvil om hvorvidt de tiltalte, som hadde beitet på det som formelt var annen siidas beiteland, hadde beiterett på dette området. Det ledet til frifinnelse. Saken viser at uklare rettsforhold vanskeliggjør håndhevelse av så vel sedvanemessige som lovfestede regler. Om resultatet med hensyn på avklaring av beiterett hadde blitt en annen i en sivil sak med en annen bevisvurdering, kan kanskje formodes, selv om også det er usikkert.

Seinest kan det vises sak 09-012406TVI-INFI hvor Indre Finnmark tingrett i kjennelse av 9. februar 2009 kom til at det ikke var grunnlag for midlertidig forføyning (utdriving av reinflokk), selv om de saksøkte beitet innen et annet reinbeitedistrikt, altså på annen siidas beiteland.

Dommene viser at de samiske reindriftsutøverne står overfor vesentlige utfordringer som følge av uavklarte rettsforhold når det gjelder adgangen til å bruke beitearealer. Problemene illustreres tydelig når man ser at tross Reinbeiterettsutvalgenes utredninger,³⁶ utenomrettslige meklingsforsøk og flere domsavsigelser ved de alminnelige domstolene, har det ikke lyktes å få avklart og ordnet beitebruksgrensene på de samiske vinterbeiteområdene i Indre Finnmark. For sesongen 2009 har heller ikke Finnmarkskommisjonen valgt å prioritere rettsavklaring på vinterbeiteområdene i Indre Finnmark. At distriktsleder og reineier *Peer Gaup* karakteriserer dette som en uholdbar situasjon, er således ikke underlig.

34. NOU 2007: 13 *Den nye sameretten* s. 502.

35. Ravna, *Rettsutgreiing og bruksordning i reindriftsområder*, Oslo 2008 s. 449.

36. Reinbeiterettsutvalget for Vest-Finnmark (Ingrid Røstad Fløtten, Øyvind Ravna), Utredning om reinbeiterettigheter. Vinterbeiteområdene i Vest-Finnmark, Reindriftsforvaltningen, Alta 2003 og Reinbeiterettsutvalget for Vest-Finnmark (som besto av de tre ovennevnte samt Nils Oskal og Mikkel Nils Sara), *Utredning om reinbeiterettigheter på vinterbeitene i Karasjok*, Reindriftsforvaltningen, Alta 2008.

3 Betydningen av forpliktelsen i forhold til jordskiftedomstolen

Som alt nevnt i punkt 2.1, viser ordlyden og forarbeidsbegrunnelsen til Samerettsutvalget at Grunnloven § 110 a stiller opp forpliktelser for staten av rettslig art. Det gjør også SP artikkel 27. Både Grunnloven § 110 a og de folkerettslige forpliktelsene Norge har påtatt seg til ved å ratifisere og inkorporere FN-konvensjonen om politiske og sosiale rettigheter, er rettskilder som har rang foran annen lovgivning i norsk rett. Dette er således svært tunge rettskilder. I tillegg må det legges vekt på Justisdepartementets og regjeringens uttalelse i tilknytning til etableringen av Indre Finnmark tingrett.

Det kan neppe være noen tvil om at disse rettslige forpliktelsene omfatter domstolene, noe også at Domstolkommissjonen og Strukturutvalget har lagt til grunn. I forhold til den samiske befolkningen er således ikke organiseringen av domstolene lenger kun et spørsmål om økonomi eller å tilby tilstrekkelige tolketjenester slik at rettforhandlingene fungerte rent kommunikativt. Organiseringen av domstolene er også et spørsmål om å kunne tilby begge de to folkegruppene den norske stat er grunnet på, et forsvarlig og likeverdig domstolstilbud, noe som innebærer at det også må tas hensyn til begge folks språk, kultur og rettsedvaner. Man kan eksempelvis merke seg at Justisdepartementet uttalte at «[r]ekruttering av samisktalende dommere og funksjonærer, språkopplæring, holdningsendring til bruk av samisk i retten og bedre og mer omfattende tolketjeneste er aktuelle tiltak som kan settes inn også ved flere domstoler enn den foreslåtte domstolen i Indre Finnmark».³⁷

Av det foregående ser man at det er en påfallende stor forskjell mellom de alminnelige domstolene og *jordskiftedomstolene* i hvordan forpliktelsene er etterlevd. Det kan derfor reises spørsmål om forpliktelsen er oppfattet kun å gjelde for de alminnelige dom-

stolene og ikke jordskifterettene. Dette kan det etter mitt skjønn ikke være behov for å bruke vesentlig plass på å drøfte. Jordskifterettene har formelt vært domstoler siden 1950.³⁸ Tilnærmingen til de alminnelige domstolene prosessuelt og organisatorisk har gradvis blitt styrket, og organiseringen av jordskifterettene under Domstoladministrasjonen setter i så måte et foreløpig siste punktum i en slik prosess.

Det må imidlertid nevnes at Domstolkommissjonen ikke drøftet jordskifterettens organisering særskilt. Dette hadde sin bakgrunn i at kommissjonen mente at jordskifterettene kunne ha en uheldig blanding av dømmende og forvaltningsmessige oppgaver, noe som tilsa en egen utredning av jordskifterettens stilling og funksjoner, utført av et bredt sammensatt utvalg.³⁹ Strukturutvalget sluttet seg også til dette.⁴⁰ Utvalget som skulle utrede jordskifterettens stilling og funksjoner («Løkenutvalget») ble oppnevnt ved kgl. res. 10. oktober 2000 og leverte sin innstilling 3. juni 2002 som NOU 2002: 9 *Jordskifterettens stilling og funksjoner*. Løkenutvalget har enten ikke funnet grunn til å drøfte spørsmålet om betydningen av Grunnloven § 110 a og hensynet til samisk språk og kultur ved organiseringen av jordskiftedomstolene, eller så har de oversett dette. Etter mitt skjønn er det første det mest sannsynlige, sett ut fra Domstolkommissjonens og Strukturutvalgets klare standpunkt på dette området.⁴¹

I vurdering av betydningen de rettslige forpliktelsene over for samene i forhold til jordskifterettene, må det også vektlegges at jordskifterettene avgjør rettsspørsmål av stor betydning for grunnlaget for samisk kultur og næringer, samtidig som den har et stort innslag av selvprosederende parter. Dette understreker den reelle betydningen av at denne domstolen organiseres slik at den kan ivareta hensyne til samisk språk og kultur.

37. St.meld. nr. 23 (2000–2001) s. 102 (elektronisk pdf-utgave på regjeringen.no).

38. Se lov 13. august 1915 nr. 5 om domstolene (domstoloven) § 2 nr. 1, endret ved lov 22. desember 1950 nr. 2 om jordskifte o.a. § 110.

39. NOU 1999: 19 s. 32 sp. 2.

40. NOU 1999: 22 s. 59 sp. 2.

41. Man kan imidlertid merke seg at Samerettsutvalget II i NOU 2007: 13 s. 503 sp. 1 påpeker at Løkenutvalget, i MMI-undersøkelse for å kartlegge kunnskaper om og holdninger til jordskifteretten blant brukergrupper o.a. «synes ikke å ha stilt spørsmål relatert til samiske aspekter, eller spesifikt å ha involvert samiske miljøer eller samiske parter».

Etter dette kan det ikke være noen tvil om at jordskiftedomstolene omfattes av de samme forpliktelsene som Strukturutvalget og Domstolkommisjonen la til grunn at gjaldt for de alminnelige domstolene. Ut fra foregående drøfting må det kunne slås fast at Grunnloven og de øvrige rettsreglene vi har gått gjennom, danner en rettslig forpliktelse for staten til også å organisere jordskiftedomstolene på en slik måte at det tas tilstrekkelig hensyn til samisk språk, kultur og rettstradisjon.

I tillegg, kanskje først og fremst for å synliggjøre det reelle behovet, kan det vises til de problemene som foreligger innen deler av de samiske vinterbeiteområdene for rein, samt lovgiveruttalelsen som ble lagt til grunn ved vedtakelsen av reindriftsloven i 2007. At jordskiftedomstolene er gitt eksklusiv myndighet til å prøve regler om beitebruk vedtatt av reinbeitedistriktene og godkjent av områdestyrene, jf. lov om reindrift 15. juni 2007 nr. 40 § 59 fjerde ledd, understreker behovet for å ta denne forpliktelsen alvorlig. Reinbeitedistriktene arbeider nå med å vedta regler om beitebruk i medhold av den nye reindriftsloven, og det vil være for seint å tenke på å styrke kompetansen når beitebruksreglene er vedtatt og de første kravene om overprøving av reglene framsettes overfor jordskiftedomstolene.

4 Noen betraktninger omkring organiseringen

Gjennomgangen har vist at det er et misforhold mellom lovgivers vilje, uttrykt gjennom grunnlovsvedtak og andre lovvedtak i det folkevalgte Stortinget, og evne til å etterleve disse hos forvaltningsorganene som er satt til å administrere jordskiftedomstolene. At forpliktelsene er av rettslig art, samtidig som de kan gjennomføres med en forholdsvis liten økonomisk oppofrelse, understreker dette. Hvis manglende etterlevelse skyldes at Stortinget som statens bevilgende myndighet ikke har avsatt økonomiske midler til formålet, bør det tilse at Domstoladministrasjonen blir tilgodesett med midler i slikt omfang at den kan følge opp statens forpliktelser på dette området på betryggende måte innen rimelig

tid. At det gjelder en domstol med et særlig saklig ansvar for å avklare og ordne rettsrettsspørsmål av stor viktighet for å opprettholde og styrke samiske næringer og kultur, slik som jordbruk og reindrift, understreker dette. For reindriften som en kulturspesifikk næring, må det antas at det her kan stilles et særskilt krav både i forhold til Grunnloven § 110 a og SP artikkel 27.

Samtidig bør Domstoladministrasjonen ta de nødvendige organisatoriske grep for å oppfylle forpliktelsene. Å unnlate å tilby deler av den samiske befolkningen likeverdige ordninger for å få avklart bruks- og beiterettigheter som det andre borgere i Norge har, innebærer ikke bare at det kan foreligge et brudd på sameparagrafen i Grunnloven. Det kan som vi har sett, også innebære at bestemmelsen om lik rett til domstolbehandling og forbud mot diskriminering i FN-konvensjonen om sivile og politiske rettigheter tilsidesettes. Å la være å etterleve sentrale menneskerettighetsbestemmelser kan ikke begrunnes ut fra knappe økonomiske ressurser. Det kan heller ikke begrunnes ut fra at det ikke foreligger saker eller behov for slike, all den stund man pr. i dag ikke kan tilby den samiske befolkningen den kompetanse som må være til stede for at de kan ha tillit til at de får en forsvarlig sakshåndtering av framsatte krav.

De grunnlovpålagte hensynene til samisk kultur og språk reiser også flere andre spørsmål i forhold til jordskifteorganiseringen. Bl.a. må bestemmelsen i jordskifteloven som rent faktisk stenger for at samiske reindriftsutøvere har samme adgang til å få ordnet sine bruks- og beiterettigheter som jordbrukere, jf. jordskifteloven § 2 bokstav c nr. 3 annet punktum, tas opp til vurdering. At det ikke er adgang til å fremme bruksordning mellom reindriftsutøvere, kan bety at jordskifteloven på dette området ikke er i samsvar med bestemmelsen om adgang til domstol i SP artikkel 14 sammenholdt med forbudet mot diskriminering i SP artikkel 26⁴². Slik vurdering og revidering kan trolig best gjøres under den pågående jordskiftelovrevisjonen i regi av Landbruks- og matdepartementet. Her kan vi imidlertid merke oss at

42. Se Jon Gauslaa, «Vernet av grunnlaget for samisk kultur etter SP art. 27 og dets betydning ved bruk av jordskiftetvirkemidlene» i Øyvind Ravna (red.) *Perspektiver på jordskifte*, Gyldendal, Oslo s. 184–214 på s. 214.

arbeidsgruppa som har lagt fram forslag til ny jordskiftelov, har foreslått å videreføre dagens ordning som stenger for intern bruksordning i reindriften.⁴³

Videre reises det seg et spørsmål om utdanning og rekruttering av jordskiftedommere som kan oppfylle og ivareta lovens krav i forhold til samisk språk og kultur. Domstoladministrasjonen har allerede problemer med å rekruttere dommere til stillingene utenom de sentrale strøk og kanskje særlig i Nord-Norge. Dette rekrutteringsproblemet løses neppe med bedre lønn eller høyere status alene. Her må det rett og slett tenkes nytt, og da hvordan man kan rekruttere samisk- og samisktalende ungdom til jordskifteutdanningen. For juss, medisin og odontologi er dette løst ved å opprette utdanninger innen landsdelen.⁴⁴ Trolig er dette den mest effektive måten å løse problemet på også for rekrutteringen til jordskiftedommerembetene og andre stillinger hvor det kreves eiendoms- og arealfaglig kompetanse innen de samiske områdene.⁴⁵

Skal Domstoladministrasjonen oppfylle sin del av forpliktelsene på dette området, bør den iverksette tiltak for at jordskiftedomstolene i de samiske områdene og særdeleshet Finnmark i løpet av rimelig tid vil kunne ivareta lovpålagte hensyn til samisk språk, kultur og rettsedvaner på lik linje med Indre Finnmark tingrett. De må også kunne tilby reindriftsuttøverne forsvarlige tjenester innen rammene av jordskifteloven. Domstoladministrasjonen har så langt prioritert brukerne av de alminnelige domstolene på dette området. Den har imidlertid kun administrert jordskifterettene i tre år. Det er å håpe at den i tiden som kommer vil legge vekt på å ivareta forpliktelsene over for samene, også når det gjelder organiseringen av jordskiftedomstolene.

Henvisninger

Andenæs, Johs. og Arne Fliflet, *Statsforfatningen i Norge*, 10. utg., Oslo 2006.

43. Se *Høyringsnotat om ny jordskiftelov (og endringer i andre lover)*, overlevert 21. august 2009 frå ei arbeidsgruppe nedsett av Landbruks- og matdepartementet, s. 20. På s. 3 framgår det at når arbeidsgruppa ikke har gått inn på «tilhøva mellom dei som utøver reindrift ... er dette ikkje fordi gruppa meiner at jordskifterettene ikkje er kvalifiserte til å treffe slike avgjerder, snarare tvert om, men fordi ein meiner dette spørsmålet bør finna si løysning i samanheng med reindriftslovgjevinga».
44. Eksempelvis kan det vises til at for første kullet ved den nylig etablerte tannlegeutdanningen ved Universitetet i Tromsø, vil 11 av 11 utdannede kandidater tiltre stillinger i Troms eller Finnmark, NRK P1/NRK Troms og Finnmark 11. mai 2009.
45. Nærmere om dette i Øyvind Ravna, «Behovet for en jordskifteutdanning i Nord-Norge» i *Kart og plan* 2009 s. 226–236.

Fløtten, Ingrid Røstad, Nils Johan Päviö og Øyvind Ravna, *Utredning om reinbeiterettigheter. Vinterbeiteområdene i Vest-Finnmark*, Reindriftsforvaltningen, Alta 2003

Fløtten, Ingrid Røstad, Nils Johan Päviö, Øyvind Ravna, Nils Oskal og Mikkel Nils Sara, *Utredning om reinbeiterettigheter på vinterbeitene i Karasjok*, Reindriftsforvaltningen, Upublisert (Alta 2008).

Gauslaa, Jon, «Utviklingen av Sameretten de siste 25 årene» i Øyvind Ravna (red.), *Areal og Eienomsrett*, Oslo 2008 s. 151–180.

Gauslaa, Jon, «Vernet av grunnlaget for samisk kultur etter SP art. 27 og dets betydning ved bruk av jordskiftevirkemidlene» i Øyvind Ravna (red.) *Perspektiver på jordskifte*, Gyldendal, Oslo 2009. s. 184–214.

NOU 1984: 18 *Om samenes rettsstilling*.

NOU 1999: 19 *Domstolene i samfunnet*.

NOU 1999: 22 *Domstolene i første instans*.

NOU 2002: 9 *Jordskifterettens stilling og funksjoner*.

NOU 2007: 13 *Den nye Sameretten*.

Ot.prp. nr. 25 (2006–2007) *Om lov om reindrift (reindriftsloven)*.

Ravna, Øyvind, *Rettsutgreiing og bruksordning i reindriftsområder. En undersøkelse med henblikk på bruk av jordskiftelovgivningens virkemidler*, Oslo 2008.

Ravna, Øyvind, «Behovet for en jordskifteutdanning i Nord-Norge» i *Kart og plan* 2009 s. 226–236.

Report of the Human Rights Committee, vol. 1, General Assembly Official Records, 49th Session, Supplement No. 40 (A/49/40).

Skoghøy, Jens Edvin A. «Norske domstolers lovkontroll i forhold til inkorporerte menneskerettskonvensjoner» i *Lov og rett*, 2002, nr. 6 s. 337–354.

Innst. S. nr. 147 (1997–88) *Innstilling fra Utenriks- og konstitusjonskomiteen angående ny § 110 a i Grunnloven om samiske rettigheter*.

Skogvang, Susann Funderud, *Samerett*, 2. utg. Oslo 2009.

St.meld. nr. 23 (2001) *Førsteinstansdomstolene i fremtiden*.

Utenriksdepartementet, *Menneskerettigheter 2003*, Årsrapport om Norges innsats for menneskerettighetene.